

KAUKAASIA EESTLASTE MATUSEKOMBESTIKUST

Marika Mikkor

Digiteeritud raamatust: Eesti Rahva Muuseumi aastaraamat XXXIX. Tartu, Eesti Rahva Muuseum, 1992, lk. 167–188.

Digiteeris Andres Aule, 2012.

Marika Mikkor lisas käesolevale versioonile (2012) lehekülje, mille tekst eksistuste tõttu 1992. aastal ERMi aastaraamatust välja jäi (raamatus lk. 180; siin tekst lk.14/15).

KAUKAASIA EESTLASTE MATUSEKOMBESTIKUST

Marika Mikkor

Käesolevas artiklis kirjeldatakse Kaukaasia eestlaste matusekombestikku, osutades sellele, mis on säilinud vana ja mis võiks olla üle võetud naabritelt. Tähelepanekud on põhiliselt Estonia, Salme, Sulevi ja Punase Lageda küla, aga ka Lesselidze alevi, Alam- ja Ülem-Linda eestlaste vastava kombestiku kohta.

Asunike uurimisel on oluline arvestada nende päritolu, väljarände aega ning asunduste etnilist koosseisu. Vaadeldavad külad rajati 1882.–1886. aastal. Esmaasukateks olid Estonias Samaara kubermangust pärit eestlased, kes Eestist lahkusid 1850.–1860. aastatel, Salme ja Sulevi külas peamiselt Kuusalust ja selle ümbruskonnast väljarännanud, Punasel Lagedal Esto-Haginski asunduse eestlased, kes Eestist lahkusid 1870. aastate keskpaiku.¹ Asunikond on aga pidevalt täienenud nii Eesti eri piirkondadest kui ka Venemaa eesti asundustest tulnute arvel. Kombestiku algset päritolu on seega keeruline välja selgitada. 1940.–1950. aastatel kujunes eesti külades välja suurearvuline Türgi siirdega armeenlastest ning Svaneetiast ja Mingreeliast pärit grusiinlastest elanikkond.² Eestlaste osakaal muutus väikeseks. Estonia, Salme ja Sulevi küla etniline koosseis on toodud Lesselidze ja Vladimirovka külanõukogu majapidamisraamatute³ alusel koostatud tabelis. Punase Lageda kohta autoril täpsemad andmed puuduvad, ülekaalus on seal venelastest ja kreeklastest elanikkond. Ülem-Lindas ja Alam-Lindas elab aga vaid üksikuid eesti peresid.

Asundused kujutasid endast autonoomset kultuurilist tervikut oma koolide, seltside ja luterlike traditsioonidega, millele tegi lõpu nõukogude võimuorganite surve luteri usule üldise usuvastase võitluse raames, kolhooside rajamine ja eesti koolide sulgemine 1930. aastatel, 1937. ja 1938. aasta massirepressioonid ja viimaks teistest rahvustest suurema arvulise asunikonna teke. Seega võib jälgida kombestiku muutumist ühelt poolt tingituna ideoloogilistest, sotsiaalsetest ja materiaalistest teguritest, teiselt poolt muust rahvusest naabrite mõjul.⁴

Tabel 1.

KÜLADE ETNILINE KOOSSEIS

ELANIKE ARV							EESTLASTE SEGAPERED				
küla	kokku	eestlased	grusiin- lased	armeen- lased	venelased	muud*	EESTI PERED	grusiin- lastega	armeen- lastega	vene- lastega	muudega
Estonia	1234	150	476	399	186	23	40	4	1	23	3
Salme	1760	285	586	707	139	44	92	5	6	22	8
Sulevi	836	170	496	94	66	10	54	4	7	5	3

* Muudest rahvustest elab asundustes 34 ukrainlast, 7 abhaasi, 6 kreeklast, 5 tatarlast ja osseeti, 4 sakslast, 3 karjalast, türklast ja valgevenelast, 2 moldaavlast ja poolakat, 1 baškiir, bulgaarlane ja mari.

Koostatud Lesselidze ja Vladimirovka külanõukogude majapidamisraamatute alusel.

Naabrite mõju sõltub eelkõige eestlaste sugulussidemeist nendega ja riituaalidest osavõtjate arvukusest. Segaperesid on suhteliselt vähem lähestikku asuvates küldes Sulevis ja Salmes (vt. tabel), pealegi täiendab nende eestlastest elanikkond teineteist. Segaabielud on valdavalt venelastega, et aga sageli on tegu kaugemalt pärit väimehe või miniaga, ei kaasne nii otseseid mõjusid kui näiteks abielludes kaukaaslastest naabritega. Viimaseid iseloomustab eriti tugev sugulustunne. Kaukaaslaste tugeva mõju all pole mitte ainult segapered, vaid ka viimastega suguluses olevad eesti pered. Eesti asunikud on aga omavahel väga tihedates sugulussidemetes.

Inimeste isiklike tähtpäevadega seotud kombed on üldiselt rahvusvahelise iseloomuga. Eriti on samased ligilähedaselt samal sotsiaalsel arengutasemel olevate rahvaste tavad, seetõttu on kultuurilaene võrdlemisi raske välja selgitada.⁶

Kirjutis põhineb peamiselt autori andmetel, mis on kogutud 1984. aastal kahel korral Sulevis, 1985. aastal Estonias, Sulevis, Salmes, Punasel Lagedal ning Lesselidze alevis, 1986. aastal kahel korral Salmes, Punasel Lagedal ning Estonias, 1987. aastal Suhhumi linnas (seal küsitleti Ülem- ja Alam-Linda eestlasi). Kogumise aluseks oli peamiselt A. Raadla küsitluskava.⁷ Enamik materjale, on autori valduses, töös tsiteeritud küsitletute puhul viidatakse elukohale ja küsitletu järjekorranumbrile artikli lõpus olevas nimistus. Eesti Rahva Muuseumile üle antud materjalide puhul viidatakse etnograafilise arhiivi päeviku numbrile.

Surnu ärasaatmine kodunt

Matustele kutsuti tavaliselt kümme kuni kolmkümmend lähemat sugulast ja naabrit. Kaukaasiastel on aga kombeks minna matustele kutsumata. Asunduste paljurahvuseliseks muutudes sai tavaks, et eestlaste matustele eestlasi kutsutakse, muudest rahvustest naabrid, sõbrad, sugulased ja töökaaslased lähevad ise. Tänapäeval on kutseta minek levinud segaperedes, nooremate inimeste matuste puhul ka eestlaste hulgas. Kutsumine on tänini valitsev Sulevis, harvem Salmes. Kutsutud külalised kogunevad matusemajja, kutsumata aga surnuaeda. Nii oli varem teisteski eesti asundustes.

Kaukaasiastel osaleb matustel 500–1000 inimest, nende mõjul on eestlastelgi matuseliste arv tunduvalt kasvanud, ulatudes Estonias 300–400 inimeseni, Sulevis 100–200 inimeseni. Nimetatutest esimeses külas on see arv võrreldes teiste asundustega suurim, teises väiksem.

Eestis saatis vana kombe kohaselt surnut ära kogu külarahvas, näiteks setudel püsis see komme 1920. aastateni.⁹ Üldiselt iseloomustas see aga eakamate ja tähtsamate inimeste matuseid. Asundustes on matuseliste arv suurem just nooremate inimeste surma korral, kellel on tihedamad tutvus- ja sugulussidemed teiste rahvustega. Vanemad inimesed avaldavad vahel isegi enne surma soovi, et nende matustele kutsutaks vaid eestlasi ja et matuselisi oleks vähe.¹⁰

Naabrite mõjul omistatakse tähtsust ka matuse nädalapäevale. Eriti sobimatuks peetakse esmaspäeva (seda ka asjaajamisteks ja uue töö alustamiseks nagu varem Eestiski), vähem reedet ja kolmapäeva. Neid keelde peetakse naabrite mõjuks,¹¹ kuigi ka Eestis peeti neid päevi õnnetuteks — matmine sel ajal võis põhjustada peatse uue surmajuhtumi. Vanemad inimesed suhtuvad tavaliselt skeptiliselt: «Nisukest kommet ei tea, miks nii. Nüüd eestlased ahvivad teistele mustadele järele ja ka ei mata» (Estonia 2), «Aga mis raske päev see esmaspäev on, joodikutel on raske päev» (Lesselidze 22).

Matuselised toovad tavaliselt kaasa lilli ja pärgi. Grusiinlased, armeenlased ja venelased viivad aga raha nagu matuste eel surnut vaatamas käies.¹² Armeenlased panevad selle surnu kõrvale padjale või taldrikule, grusiinlastel kogub raha laua taga istuv mees, kes summad üles kirjutab, et annetaja perele matuste korral sama palju tagasi viidaks.¹³ Armeenlastel viivad mehed raha ja naised käterätikuid, mis hiljem matusetalitajatele ära jagatakse,¹⁴ Punasel Lagedal «. . . kreegi¹⁵ naistel on nisuke mood, nemad toovad siia taskurätikuid ja käterätikuid» (Punase Lageda 14). Vanasti annetati ka Eestis surnut vaatamas käies raha,¹⁶ näiteks Ida-Eestis viidi raha vaestele 1910. aastateni. Kaukaasia eestlased peavad seda aga «mustade kombeks». Estonia külas korjavad grusiinlased raha ka mõne eestlasest sõbra või töökaaslase surma puhul, samuti tehakse segaperedes: «Kui Estonias surnud Auneri Johannes, eestlased ei olevat kavatsenud korraldada korjandust, kuid seda teinud mingreelid, öeldes, et ta olnud meie mees ja polnud kunagi korjandusest kõrvale jäänud».¹⁸ Grusiinlaste matustel käies viivad ka eestlased raha: «Kui meie oleme nende matustel käinud, oleme ka raha viinud. Tagasi ka vot imenna ei toonud, kellele oli . . . Peale selle mina ütlesin, et mina nüüd ka enam kellegile ei vii . . . Ise kirjutasin ka hefti¹⁹ üles, palju toodi . . .» (Estonia 7). Üldiselt viivat aga grusiinlased toodud summa täpselt tagasi.

Enne surnu väljaviimist pakuti matuselistele süüa. Salmes, Sulevis ja Punasel Lagedal olid hommikul söögiks soojad toidud: «Nemad vanad eestlased ütlesid, et eestlastel oli ka vanasti, et enne söödi, aga kes nüüd siin sündinud, teevad tagurpidi» (Punase Lageda 12). Estonias ja Alam-Lindas oli enne vaid külmlaud, tugevam kostitamine toimus alles kalmistult naasmise järel: «Päris vanasti eestlastel anti küll enne ka, kui läksid varakult kokku, olid pirukad, kohv, sült» (Estonia 2); «Kui minu isa ära suri (1930. aastatel), siis anti kaks korda rahvale süüa, tapeti siga ära. Hommikul, kui rahvas kokku kogus. kohv, piirakad, oli sülti, oli vorsti, veel kas värsked kurgid või pamidorid.²⁰ Kui ainult peremees suri, anti kaks korda süüa, loeti, et hazjain²¹ oli» (Estonia 7).

Kui Sulevis ja Punasel Lagedal enamasti esimese sööminguga piirdutigi, siis Salmes toimusid veel pärast matmist peied,²² kuigi tähtsam oli ilmselt siiski esimene söömine: «Enne anti lõunat, siis viidi ära, maeti maha, inimesed läksid koju, tegid oma talitused ära ja tulid tagasi. Lõunaks oli supp, kas borš, kapsasupp või . . . Siis oli liha ja kartulid. Magustoiduks oli kissell ja pudru või kompott. Õhta oli sült, kartulid ja liha jälle ja vorstid» (Salme 19).

Söömine enne matmist polnud aga tavaks kõikides peredes, mis on seletatav asunike erineva päritoluga. Eestis oli see varem üldlevinud, 1930. aastateks

asendus aga soe toit valdavalt külmaga.²³ Tänapäeval pakutakse sooje toite matmise eel näiteks Saaremaal.²⁴ Asundustes esineb matmiseelset kostitamist tänini vaid Sulevi ja Lesselidze eestlastel ning seda põhjendatakse surnuaia kaugusega. Vahel kostitatakse enne matusetalitust ainult kaugemalt saabunud külalisi. Neiski paigus aga süüakse pärast matmist. Tänapäeval peetakse seda vana tava sageli koguni võõraks. Kaukaasiastel on püsinud komme tänini.²⁵ Seoses alkoholismivastase võitlusega viimastel aastatel avaldavat võimuorganid tavale survet: «Teistel oli, et pakuti enne süüa. Aga nüüd ma olen kuulnud, et ära keelati, et joovad end täis, pole, kes matab, jätavad surnu maa peale» (Estonia 4); «Ja nüüd siitmaalasi kästakse ka peale matust sööta. Sellepärast nad joovad täis ja lähevad masinate peale ja sõidavad, surnu jäägu kus seda ja teist. Meil see muusikakoor kutsuti vanasti igale poole Gruusiasse ja Svaneetiasse välja ja siis tuli ette, et meie muusikakooril tuli kanda surnut, kõik olid täis» (Estonia 5). Olgu märgitud, et suurte matusekulutuste, matuseliste arvukuse ja peiedel pruugitava alkoholi hulga vastu võitlesid võimud juba antiikajal Kreekas ja keskajal Euroopas.²⁶

1930. aastateni toimus surnu kiriklik ärasaatmine kodus,²⁷ selle viis läbi kooliõpetaja või võõrmünder,²⁸ keda hilisemal ajal asendasid teised «parema kõneanniga inimesed». Nõukogude võimuorganite aastatepikkuse surve tõttu on kiriklik talitus kadunud. Kiriklike laulude laulmise komme aga püsis kauem, seda tuli ette vanemate inimeste matustel veel viimastel aastakümnetelgi. Ajapikku asendus kiriklik tseremoonia ilmalike matuselaulude ja -kõnedega ning puhkpilliorkestri muusikaga. *Pasunakoori e. muusikakoori* mäng ärasaatmisel levis Sulevis, Salmes ja Estonias alates 1930. aastatest, Punasel Lagedal aga kümnekond aastat tagasi. Tänapäeval on pasunakooride tegevus kadumas.

Puusärk asub ärasaatmisel kas toas või õues, olenevalt matuseliste arvukusest. Segaperedes on vahel naabrite eeskujul kirstu jaoks õue presendist telk *palatka* püstitatud. Kui puusärk on toas, käivad matuselised kordamööda sealt läbi. Lahkunu omaksed on puusärgi lähedal. Peetakse kõnesid lahkunu elust, kirstu väljakandmisel lauldakse või mängib puhkpilliorkester.

Grusiinlaste ja armeenlaste matustel itkevad naised valjuhäälselt. On ka palgatud itkejad. Eestlased peavad itku silmakirjalikkuseks, nemad ise nutvat vaikselt ja südamest: «Krusinatel on niiviisi, sõidavad masinatega matustele, tee peal ajavad, vestlevad, justkui oleks kõik rõõmsad, a siis kui saavad maja lähistele, siis panevad röökima. Mida rohkem seal karjutakse, seda ausamad matused» (Sulevi 6).

Halvustavalt suhtutakse ka Svaneetia ja Mingreelia elanike kombesse, mille kohaselt kadunu naissoost omaksed kraabivad oma näo veriseks ja kitkuvad juukseid. Neid iidse päritoluga tavasid²⁹ arvustasid ka mõned möödunud sajandi gruusia kirjamehed.³⁰ Kaukaaslaste arvates on aga eestlaste matustel vähe halamist ja liiga lõbus muusika, eestlaste matused olevat «nagu pulmad».³¹ Kaukaaslaste leinatraditsioonid avaldavad mõju ka segaperede eestlastele.

Enne väljaviimist puusärk suleti, tänapäeval viiakse see aga kalmistule avatult nagu naabritelgi (vt. foto 7). Surnu eel viiakse välja rist ja pärjad, seejärel kaas, puusärk, siis tulevad välja lahkunu omaksed ja teised matuselised. Vahel kantakse pärgi puusärgi järel. Kaukaaslased viivad kirstu välja viimasena. Nii tehakse ka eestlaste matustel, kui kirstukandjad on muust rahvusest: «Siitmaa rahvas keerab surnut veel kolm korda toas ringi, et surnu pea ringi läheb ja ta ei hakka tagasi tulema. Ja meid aeti kõiki enne välja» (Estonia 7). Kaukaaslased teevad toas kirstuga kolm ringi või tõstavad seda kolm korda üles enne väljaviimist, et vältida kadunu kodukäimist. Taoline surnu «eksitamine» oli vanasti tuntud soome-ugri rahvastelgi,³² sealhulgas ka eestlastel. Surnu viiakse välja, jalad ees,³³ et kaitsta peret kodukäimise või uue surmajuhtumi eest: «See on vist nisukene komme, et kedagi kaasa ei vii» (Punase Lageda 16). Kaasaegseks põhjenduseks on see, et inimene käib «jalad ees». Taolised seletused on tuntud Eestiski, haruldasem on uue surmajuhtumi kartus.³⁴ Puusärki püütakse kanda ettevaatlikult. Eestis tuntud ennet, et kirstu puutumine vastu uksepiita tähendab kadunu kodukäimist või uut surma, ei teata, küll aga usuvad seda venelased. Kuid Sulevis: «. . . Vene rahval ja krusinatel on veel selline mood, et enne kui välja viivad, kolm korda löövad puusärgiga vastu uksepiita, tähendab, nisuke usk on» (Sulevi 1). Estonias löövad grusiinlased väljaviimise järel kirstuga vastu suletud ust. Analoogilised tõrjemaagilised tavad on tuntud teistelgi rahvastel.³⁵ Väljaviimisega seoses on üks haruldane teade surnu pesemise seebi tõrjemaagilisest kasutamisest: «Kui on surnu väljaviimine, panevad seebi põrandale jalgade alla ja kui sellest üle minnakse, siis lähevad kõik riidud ja pahad asjad majast välja» (Estonia 13). Kombe laiema tuntuse kohta teateid pole.³⁶

Kirstu- ja ristikandjateks on tavaliselt kadunu meessoost naabrid, sõbrad, töökaaslased või sugulased. Teistel rahvustel olevat aga see sugulastel keelatud nagu üldse matusetoiminguis osalemine: «Aga mustadel omaksed ei tohi midagi teha, vahivad ööd ja päevad kirstu juures ja karjuvad, see on nende au» (Sulevi 6).³⁷ Eestlastel ei peeta puusärgi kandmist sugulastele lubamatuks, äärmisel juhul piirdub keeld lähimate omastega. Arvatavasti olid kandjateks vanasti enamasti sugulased nagu Eestiski. Ka ristikandja oli tavaliselt meessoost. Punasel Lagedal olid pereti mõnikord mehed kandjateks, ent mõnedes peredes kandsid risti ja kirstukaant kadunu ristilapsed, naissurnu korral naised. Üks selline teade, et risti kandis kadunu ristipoeg, on autoril teada ka Eestist.³⁸ Mil määral see tava levinud oli, pole teada. Estonia küla eestlaste seas levis naabrite mõjul 1950. aastatest alates kandjatele tasumine, mida üldiselt teistes asundustes ega Eestis ei tehta: «Kes risti kandis, enamalt ei tehtud midagi kingituseks. Nüüd teevad kõigile hauakaevajatele ja . . . Nüüd meestele särgid ja naistele rätikud, põlled või kleidiriided» (Estonia 15). Nagu naabritelgi on tasuks enamasti käterätikud või taskurätikud, harvem muud riideesemed: «A käe ümber siutakse taskurätikud kandjatele. Seotakse juba kodu, kes on määratud, veiksed taskurätikud ümber käe» (Estonia 5); «Nüüd, kes kirstu kannab, antakse käterätik, risti külge seotakse käterätik, kes lille-sid viskavad, antakse käterätik või taskurätik» (Estonia 2).

Puusärgi kandmise varasematest viisidest on teda vaid: «Vanasti meil oli nisuke raam, millega kanti kirstu. Vankrilt tõsteti raamile ja tassiti hua

juurde. Aga nüüd tassivad käte peal» (Salme 19). Puusärki kantakse õlal või rätikutega (vt. foto 7), linnast ostetud kirstudel on selleks käepidemed. Surnu väljaviimisel võetakse kohe kaasa kõik pärjad, lilled ja pärgade tegemisest järelejäänud. Nende maha unustamine ennustab perele õnnetust või peatset uut surma: «Aga seda on küll ette pandud, et kui mõni lillebukett maha jääb, siis läheb sealt majast teine välja. Salmes oligi nii. Seesama naine, kelle bukett maha jäi, suri nädal aega hiljem ära. Seda ikka vaadatakse, et seda ei ole» (Salme 21); «Ot, ma tean, kui ma veel noor olin, Salmes elasin, seal maeti kedagi ja unustasivad pärja koju ja siis perenaine ütles, et peab ikka ära viima ta surnuaiale ja siis see pärg ikka viidi ära. Ja selle aasta sees suri teine inimene sealt perest ära. Vat see pärg nagu jäeti, selle inimese jaoks ta jäi» (Estonia 10). Ennet usutakse asundustes tänini, Eestis oli see tuntud varasematel aegadel.

Kaukaaslastest kirstukandjad käivad puusärgiga õues veel kolm korda ümber maja. Seda kodukäimise vastu mõeldud tava tunti vanasti ka Eestis,⁴⁰ tänaseks on see nii siin kui asunduse eestlastel kadunud. Õuest väljumise järel suleti kohe majauks ja õuevärav.

Kui kalmistu asus kaugel, sõideti sinna hobusevankri või reega, hiljem veoautoga. Autokast kaunistatakse okste ja lilledega, kirstu ümber asetatakse toolid. Kadunu juurde istuvad omaksed või eakamad inimesed, kes ei jaks käia. Teised matuselised lähevad enamasti jalgsi.

Matuserongi ees heidetakse teele pärgade tegemisest järele jäänud või matuseliste toodud oksti ja lilli. Komme on asundustes uus, naabritelt üle võetud, levinud sealsete eestlaste hulgas alates 1950. aastatest ja praeguseks saanud üldiseks: «See on rohkem vene usust võetud, et lilli visatakse tee peale. Eesti usus ei olnud seda . . .» (Sulevi 3). Ühe teate järgi võetud tava üle Eestist sõja-järgsetel aastatel, mil taastus läbikäimine isamaaga. Oletatavasti oli see tava Eestiski möödunud sajandi lõpul juhuslik, sest asundustes ei tuntud seda varem.

Lilled ja okste viskajaiks on korvidega surnurongi ees käivad lapsed või nooremad inimesed (vt. foto 6). Elanikud seletavad seda vajadusega vabaneda lilledest ja okstest või kadunule austuse avaldamisega: «Eestlastel visati prahti, mis jäi järele pärgadest, seda ei tohtinud koju jätta, et tuleb õnnetus» (Estonia 2). Kaukaaslased loobivad teele enamasti väärislilli, näiteks nelke.

Teel kalmistule pidi jälgima igasuguseid keelde, neid mäletavad vähesed. Et mitte surma oma perre kutsuda: «Kui läheb rong, ei tohi tagasi vaadata, kutsud ka justkui surma» (Estonia 2) ja «. . . kui surnurong läheb, surmarongist pole vaja minna koju sisse, muidu järgmine õnnetus tuleb sinu koju» (Punase Lageda 16). Endeist esimest teatakse Eestiski,⁴¹ teist ei tea autor kasutatud olevat, kuid küllap oli see meilgi tuntud. Nii on ka keeluga surnurongi aknast vaadata,⁴² selle põhjendus on asundusteski ununenud. Keeld on tuntud veel näiteks maridel ja vadjalastel, selle vastu eksimine kutsus vaataja koju surma.⁴³ Oli keelatud matuserongi ees üle tee minna, «. . . siis hakkavad mingisugused asjad külge kasvama, näo peale muhud ja . . .». Matuserongi ees üle tee mineja järgi ennustati järgmise surnu sugu: «Enne-

vanasti mina kuulsin, et kui risti alt läbi läheb, kui rist viiakse ja sina lähed, sureb kas meesterahvas või naisterahvas» (Sulevi 17). Sama ennustati ka esimese matuserongile vastutulija järgi, kui tulija oli laps, tähendas see lapse surma (Estonia 2).

Halba kardeti ka vastutulijale enesele: «Pruutpaar ei tohi minna. Et ei ole õnne, kui surnurong vastu tuleb» (Sulevi 6); «Õeldi, et see pole ka õnn ehk mine tagasi, kui surnurong vastu tuli» (Punase Lageda 9). Järgmise surnu soo ennustamine vastutulija järgi oli Eestis laialt tuntud.⁴⁴ Vähem teatakse halva ennustamist vastutulijale.⁴⁵ Vastutulijad seisatavad, mehed paljastavad pea. Estonias jäävad liinibussidki seisma. Sulevis aga alati ei seisatavat. Kombest peavad rangemalt kinni kaukaaslased. Seisatamist peetakse tänapäeval austuse avaldamiseks.

Enamik matuselisi läheb surnuaeda, talitajad jäävad koju koristama ning peielaudu katma. Estonias saadavad talitajad kadunut poole teeni ja pöörduvad siis tagasi. Kaukaasiastel lähevad aga kalmistule ainult lähedasemad inimesed.

Matusemaja koristamisel on peale praktilise vajaduse ka tõrjemaagiline tähendus. Vähem tähtsust omistati sellele Sulevis, rohkem aga Estonias, kus kraamimise kiirus ja põhjalikkus on ajapikku kasvanud. Sulevis koristati vahel alles kalmistult naasmise järel. Pereti on kõigis asundustes surnu ase (pingid, voodi, toolid ja taburetid) majast välja viidud. Eestis vanal ajal tuntud surnu aseme lõhkumist peetakse aga grusiinlaste tavaks. Estonias, Salmes ja Lesselidzes keeratakse aga üksikutes peredes surnu asemeks olnud toolid või taburetid kummuli. Punasel Lagedal peetakse kiiret koristamist «vene kombeks»: «Nii kui surnu välja viiakse, pang on valmis, pestakse kohe ära, nešastie⁴⁶ pidi tulema. Eestlased nii ei tee. Kui tädi Liisa ära suri, siis keegi venelane küsis — aga kis hakkab põrandat pesema. Siis mina ütlesin, et tädi polnud seda usku, meie nii ei tee, meil eesti külas nii ei tehta. Aga meie keerasime toa lukku, pärast kui Endla surnuaialt tagasi tuli, pesi» (Punase Lageda 12).

Enamasti pestakse või pühitakse toa põrand eestlastelgi puhtaks, kuid kindel tähendus sellel toimingul puudub: «Ma olen koguni kuulnud, et ei tohigi pühkida peale selle ega puhastada ja olen kuulnud, et tuleb just puhastada» (Sulevi 17); «Oma vana oli vene usku. Tütred ütlesid kohe, et pühkmeid välja ei vii, pühkige nurka, pühkmeid välja ei vii. No nisuke kunst oli neil, et ei võinud välja viia» (Sulevi 1). Selline nõue on Eestiski tuntud, pühkmete säilitamine pidi alles hoidma maja õnne.⁴⁷

Koristamise tõrjemaagilist tähendust mäletatakse harva: «Praegust talvel Tiismus suri ära, mina jäin koju, ruttu pühkisin toa ära ja toolid keerasin ümber, iseäranis need, kus surnu lesis. Aga venelastel keeravad kõik toolid. Selleks, et sihukest asja enam ette ei tule. Põrandad ära pesta ja siis keeratakse tagasi» (Lesselidze 11); «Pannakse taburetkad, lauad. Ja nende peale pannakse kas linad või pluuzvaibad. Ja siis kui surnu välja viiakse, keeratakse kohe kõik need puhtaks, ei jäeta tuppa neid. No et justkui teine surnu tulema ruttu järele. Kui ei jõua ära korjata, siis keeravad küljeli,

niikaua kui teised surnuaias matavad» (Estonia 18). Kui asundustes tundub antud juhul tegu olevat vöormõjuga, siis Eestis esines tava näiteks Saaremaal ja setudel.⁴⁸ Tuntud on aga see ka soomlastel, karjalastel ja vepslastel.⁴⁹ Komme arenes nähtavasti varasemast lautsi lõhkumise nõudest. Järgnevi kujutus hinge asumisest põrandal oli Eestis teada:⁵⁰ «Pühitakse tuba üle läve välja. Et kõik läheb temaga ühes, tema duhhaa — vaim — läheb temaga ühes. Raputatakse kõik põrandariie välja» (Estonia 13).

Matmine ja peied

Sulevis on eestlastel kolm, teistes külades üks surnuaed. Tänapäeval maetakse Sulevi, Salme ja Punase Lageda eesti kalmistutele teistegi rahvuste esindajaid, välja arvatud kaukaaslased, kellel on eraldi surnuaed. Estonias rajati aga armeenlaste ja grusiinlaste kalmistud eesti surnuaia külge, eri rahvusest inimesi maetakse kalmistu erinevatesse osadesse.

Puusärk asetatakse hauale põikpuudele või haua servale. Grusiinlased käivad kirstuga enne kolm korda või korra ümber haua: «Aga ma nägin, ühel eesti mehel Joonase Einul krusina mehed matsid, köisid kolm korda ümber haua kirstuga, et siis ei tule tagasi» (Lesselidze 22); «Kuldkepi Meinhardi kui krusinad viisid, siis käisid veel surnuga korra ümber haua, siis pidid selle tondi ära hirmutama, et see enam sinna majja tagasi ei läheks».⁵¹ Kommet tunti varem ka Eestis, nii lehti surnutega, kellest oli karta kodukäimist.⁵²

Haud kaevati valmis mitu päeva või päev enne matuseid, tänapäeval aga Estonias ja Salmes matusepäeval, nagu on kombeks teistelgi rahvastel, Sulevis enamasti aga matuse-eelsel päeval, mis olevat tingitud sajudest ilmadest ja varisevast pinnasest. Ilmselt on tegu naabrite mõjuga. Eestis, näiteks Saaremaal, nihkus kaevamine, vastupidi, vahetult matmiseelselt ajalt eelmisele päevale.⁵³ Vanem tava — hilisem kaevamine — pidi vältima haua varisemist, mida loeti halvaks endeks.⁵⁴ Asundustes mäletatakse vastavaid endeid vaid Estonias, kus sellega seostati uut surmajuhtumit kadunu perele.

Kaevajaid oli neli, tänapäeval aga matusepäeval kaevamise korral kuus kuni kaheksa meest, et tööga õigeaegselt valmis jõuda. Üldiselt on hauakaevamine sugulastele lubatud, äärmisel juhul piirdub keeld vaid lähimate omastega: «Hauakaevajad küll enamjagu ei tohi olla sugulased. Peavad ikka seda sakonni⁵⁵ veel. Aga minu mutile kaevas hauda küll väimees, minu mees. Komme on nisukene, ei tea, miks sugulased ei» (Salme 21). Eestis olid hauakaevajateks tavaliselt just sugulased.

Kaevajatele viidi töö juurde süüa ja juua. Estonias antakse neile naabrite eeskujul tasuta kangatükke, päevasärke ja pükse või käterätikuid: «No mõnes kohas anti, mõnes kohas anti ainult seda joogipoolist, viina ja kas tükk liha või juustu viinaga. Ei, niiviisi asju ei antud. Nemad matustel söivad, haua ära kaevasid, viidi nendele. Käterätikud, kellel oli, kellel ei olnud, ei and midagi» (Estonia 4). Rätikutega tasumine oli üldlevinud teistel rahvustel, eestlastel tehakse seda vaid segaperedes. Salme ja Lesselidze eestlased on hakanud lisaks kostitamisele hauakaevajatele ka raha maksma, kaheksa mehe

peale 50–100 rubla. Seda tuleb ette ka Punasel Lagedal. Sulevis piirdatakse tänini kostitamisega. Raha, viin ja kostitamine on olnud Eestiski sageli hauakaevajate palgaks.

Haud vooderdatakse seest palmi-, küpressi- või kuuseokstega.

Kalmistul pidas varem kooliõpetaja või vöörmünder viimase kõne, lauldi kiriklikke matuselaule.⁵⁶ Kaasajal laudakse Sulevi, Salme ja Lesselidze eestlaste matustel surnuaias ilmalikke laule või mängitakse puhkpillimuusikat. Ühe või teise eelistamine ja repertuaar sõltub kadunu tutvustest ja soovidest: «Üks oli pasunakooripoiss, suri ära, ütles, mina olen eluaeg pasunat puhunud, mulle ärge mängige, mulle laulge» (Lesselidze 22); «Vatmani Eduard, pasunakoorimees, palus, et kõike lugusid mängitakse. Ega siis polkat ei mängitud, aga valssi küll. Pärast krusinad rääkisid, et eestlased tantsivad surnuaias. Vatmani Elga palus, et tal laulukoor laulaks. Ega nii väga rõõmsaid ei lauldud. «Head ööd», «Ööbiku surm», «Sügishommik» on igal pool matuselaulikutes üleval, Eestis ka» (Sulevi 6).

Kirstu sulgemise eel jätavad omaksed lahkunuga *heasti* (Salmes ja Sulevis) ehk head aega. Mõni põlvitab puusärgi kõrval ja suudleb kadunut, mis olevat vööras komme.⁵⁷ Keegi omastest paneb surnu näole *näoriide* (ka *riie e. näolina*⁵⁸). Erinevalt naabritest jätavad eestlased puusärki seda kaunistavad elavad lilled. Kuid eestlastelgi soovitatakse lilled ära võtta, kuna need põhjustavat surnukeha kiiremat riknemist. Vahel tekib ka vaidlus, kas lilled jätta või ära võtta. Kirstu lasevad hauda neli meest. Puusärk tõstetakse haua kohale *vahepuudele* ja lastakse siis alla enamasti kõitega (vt. fotod 9–11), harvem riidekangaste või rätikutega nagu Eestiski vanasti. Köied on sageli külas ühised, kangad isiklikud. Rätikud toodi järgmiste matuste tarbeks koju tagasi, kangad lõigati tükkideks ja jagati talitajatele mälestuseks. Salmes võtavad viimasel ajal üksikjuhtudel kaks meest kirstu hauas vastu, haud kaevatakse selleks laiem. See komme on pärit kaukaaslastelt, neil kaevatakse tunduvalt madalamad hauad kui eestlastel. Tava laiaulatuslikuma leviku kohta asunduse eestlastel andmed puuduvad, taolist moodust tunti aga vanasti ka Eestis.⁵⁹ Kaevati ju varem Eestiski hauad madalamad.⁶⁰ Meie sugulasrahvaist on kommet kirjanduses märgitud vepslastel,⁶¹ tänini on see püsinud mordvalastel.⁶²

Kirstule lastakse pärg või heidetakse lilli ning küpressi- või kuuseoksi. Matuselised, vahel ainult omaksed, viskavad seejärel kolm peotäit mulda. Kombe kristlikku päritolu teavad vähesed: «No siis öeldakse seal jumalasõna» (Salme 8); «Seal vist mõni loeb veel issameie palvet» (Sulevi 1985, 12); «Isa, Poeg ja Püha Vaim, Isa, Poja ja Püha Vaimu nimel puhka rahu, siis peaks nõnda ütleva» (Sulevi 6). Ütlused on ka Eestis mullaviskamise puhul tuntud.⁶⁴ Tänapäeval on üldlevinud ütlus: mullast oled sa võetud ja mullaks pead sa jälle saama. Tegemist on juba keskajal tuntud tavaga.⁶⁵ Mulla viskamine pidavat aitama kadunut rutem unustada: «. . . et siis surnu nagu unustad ära, temaga heasti jätad ja siis unustad ära» (Sulevi I); «. . . et siis justkui on au andmine, et siis ei hakka unes nägema» (Estonia 15). Sama kujutati ette ka Eestis.⁶⁶ Üldiselt peetakse toimingut hüvastijätuks, enamasti sooritatakse see aga harjumuslikult, ilma igasuguse tagamõtteta.

Haua kinniajamise juures pakutakse Sulevis matuselistele suupisteid ja juua, Salmes tehakse seda hiljem kalmistu väravas. Üksikjuhtudel on Suleviski kostitatud väravas, Salmes aga haua juures. Salmes olevat kostitamine levinud alles alates 1930. aastatest Sulevi mõjul, kuid oletatavasti esines varemgi, arvestades asunike päritolu ja sugulussidemete tihedust. Eestis oli tava 1910. aasta paiku valdavalt kadumas ja asendumas vaid vaeste kostitamisega.⁶⁷ Möödunud sajandi lõpul võis kohata tava veel näiteks Lutsi maarahval.⁶⁸ Asundustes kostitakse kõiki, ka kutsumata matuselisi. Viimastel aastatel on selle kombe tähtsus Sulevis vähenema hakanud seoses kalmistule katusealuse ehitamisega, kus ka vahel peiesööminguid korraldatakse. Salmes on aga taolised suuremad mälestussöömingud surnuaias viimasel ajal veelgi enam levinud, kuna sealne katusealune on avaram.

Suupistetest pakuti pirukaid, saiakesi ja võileibu, joogiks veini ja viina: «Siis, kui väravast välja tuli, anti võileib ja romkaga veini või viina» (Salme 20). Hilisemal ajal lisandusid limonaad ja kompvekid lastele. Söögikraami jagati korvidest ja kandikutelt. Toidujääke ei võinud matusemajja tagasi viia⁶⁹ nagu Eestiski. Keelu põhjendust ei mäletata või on see ebamäärane: «. . . pole hea koju tuua»⁷⁰ ning selle järgimisest on sageli loobunud: «No vot on nisuke asi kohe, et surnuaiast ei tuua enam koju . . . Aga mõni on nii ihnus, et toob koju tagasi ja paneb lauale» (Sulevi 1). Jäägid jäeti hauale: «Õigupärast ei tohi tagasi tuua, kas pannakse haudade peale või jagatakse ära lastele. Mõned vaesemad inimesed seal on, öeldakse, et vii koju ja . . .» (Sulevi 1).

Kui joogikraami üle jäi, valati see kalmistu värava juures maha.⁷¹ Toidu järelejäämine pidi perele peatset surmajuhtumit tähendama,⁷² selle vältimiseks püüti kodust vähem toitu kaasa võtta ning kõik ära jagada. Viimasel ajal viiakse jäägid koju tagasi.

Teistes asundustes polnud varasemal ajal kalmistutel kostitamise kommet. Tänapäeval jagatakse Estonias segaperedes maiustusi ja riisiputru: «Ennemalt oli, anti riisipudru seal rosinatega. Aga nüüd on kompvekid, praänikud, õunad, vat nisukest antakse nüüd midagi» (Estonia 4). Venelased ja armeenlased pakuvad rosinatega riisi-, harvem nisujahuputru *kutja e. kutju*⁷³ ja kompvekke. Estonia eestlased suhtuvad sellesse tavalisse üldiselt võõrastavalt: «Venelased pakuvad kommi ja riisiputru izjummiga⁷⁴, lastele ja vanainimestele käe peale lusikaga pannakse. Kui eestlased on nende matustel, pakutakse ka. Mina näiteks puistan selle maha, kui antakse» (Estonia 15).⁷⁵ Punase Lageda venelastel olevat see tava eestlaste mõjul kadumas, mis on ainus näide kultuurimõjude vastupidisest suunast asundustes. Meil esineb seda kommet tänapäevani Ida-Eestis, Saaremaal ja setudel.⁶⁷

Hauakäepale pannakse pärjad, peatsisse lintide või pärgadega kaunistatud rist (vt. fotod 1–4). Venelased asetavad risti jalutsisse. Kommunistliku noorsooühingu või kommunistliku partei liikmeil asendab risti mõnikord punane viisnurk (vt. foto 8). Kui eestlastel on pärjad elavast looduslikust materjalist, siis naabritel on nad eredavärvilised, oranžist ja helesinisest krepp-paberist õitega. Hauale pannakse ka küünlad.

Hauakääpa kaunistamise järel lahkutakse kalmistult, viimased on seejuures hauakaevajad ja lahkunu omaksed. Sulevis, Salmes ja Ülem-Lindas jälgiti viimase, Estonias ja Alam-Lindas esimese lahkuja sugu. Selle järgi ennustati, kas järgmine surnu külas on mees või naine, laps tähendas lapse surma. Esimest väljujat jälgiti ka liivlastel.⁷⁷ Eestis on märgitud vaid viimase väljuja järgi ennustamist. Tõenäoliselt tunti siingi mõlemat varianti. Asundustes võib kohata veel hoopis erinevat arusaama: «Ma ei tea seda öelda, aga räägitakse, et oi, et viimaseks ei jää surnuaiast väljaminekul, et kardetakse, et selles majas tuleb surma» (Estonia 5). Vaatamata sellele, et niisugune komme oli laialt tuntud Eestiski, polnud see varem asundustes levinud, seega võib tegemist olla võõrmõjuga. Uskumus on tuntud näiteks grusiinlastel ja kreeklastel. Kalmistult lahkutakse seetõttu kiirustades, juba haua kinniajamise ajal, eestlaste sõnutsi jooksujalu: «Krusinatel on selline komme, et kui hauda lastakse, kõik panevad minema, ei olnud, kes hauda kinni ajab. Ma siis ütlesin oma mehele, et võta labidas. Ennemalt panid kohe joostes minema, et kes viimasena välja saab, see pidi järgmisena surema» (Salme 21). Samal põhjusel lahkuti kiirustades kalmistult vanasti ka Eestis, analoogne juhtum on teada veel 1960. aastate algusestki.⁷⁸ Eesti asunikud suhtuvad kombesse halvustavalt: «See on metslooma mood» (Estonia 2).

Mälestussööminguks suundutakse surnu koju. Söögilauad asusid varem toas. Tänapäeval püstitatakse Estonias ja Salmes vahel naabrite eeskujul õue presendist telk — *palatka*. Erinevalt naabreist istuvad eestlastel matuselauas mehed ja naised läbiseigi. Estonias on aga eestlastelgi levimas komme, et mehed ja naised istuvad eraldi.

Matuselaua katmisest on Punaselt Lagedalt teada, et erinevalt muudest tähtpäevadest peielauda ei kaunistata. Salmes ja Punasel Lagedal on kasutusel ühiskondlikud lauanõud. Peietel süüakse, juuakse ja peetakse lauakõnesid. Matusetoitudest oli Salmes ja Sulevis esimene kapsasupp, Salmes tänapäeval borš, Sulevis kaukaaslastelt üle võetud *hartšoo*,⁷⁹ Estonias ja Ülem-Lindas söödi kanasuppi ehk kanalihasuppi, Punasel Lagedal kapsaputru. Kapsasupp ja -puder olid matuselaual ka Eestis.⁸⁰ Kanasupi puhul oli ilmselt siingi tegemist tavanditoiduna tuntud klimbisupiga. Teiseks roaks pakuti kartuleid, kapsaid ja liha: «Meil enamalt ikka naljatati, kui keegi suri — nüüd saab liha ja kartulast süüa».⁸¹ Söödi sülti, Salmes, Sulevis ja Punasel Lagedal veel verivorsti. Estonias ja Ülem-Lindas pakuti seapraadi. Esimese toidu juurde joodi omatehtud viina — *kihkat* ehk *tšatsat* või riigiviina — *vodkat*, teise juurde veini (*viina*).⁸² Magussöökidest oli Estonias ja Salmes tavanditoiduks magusa supiga (kompotiga) või kisselliga riisi- või mannapuder. Ülem-Lindas söödi magusat suppi ja piima-riisisuppi, Sulevis ja Salmes olid magustoiduks enamasti omatehtud pirukad ja saiad, mille juurde külmal ajal joodi kohvi, soojal ajal kisselli. Hiljem lisandusid Salmes, Sulevis ja Punasel-Lagedal vanadele matusetoitudele naabrite söögid: kapsarullid (*kalupsid*), kotletid, riisiga täidetud paprika, kanaliha pähklisoustiga — *satsivi*, kodus valmistatud juust — *sulguni*, köögiviljasalatid. Salmes ja Estonias pakutakse ka kaukaaslaste matusetoite, ubadest putru *lobia* ja praekala. Söökide valik sõltub sugulussidemeist teiste rahvastega ja surnu vanusest, uusi toite on rohkem segaperedes ja noorte inimeste matustel, kus osaleb enam teiste rahvuste

esindajaid. Kõige rohkem on muutunud matusesöögid Estonias, kus eesti toidud on enamasti täielikult asendunud naabrite argipäeva- ja matusetoitudega. Sealihaga asendus loomaliha, millest valmistatakse tomati, sibula ja paprikaga kaukaasiapäraselt sousti *saljankat*. Kaukaasiastest naabrid olevat eestlaste matusetoitte halvustanud. Asunduste grusiinlastel on matustel liha söömine rangelt keelatud, eestlaste peiedel nad sellest aga ei keelduvat: «Need ka, et vuuh ja vuuh. Nüüd aga on esimesed, et kus on eestlaste matused, seal saab liha süüa» (Estonia 18). Grusiinlased ütlevad, «kuidas liha võib süüa, kui liha on majas». Grusiinlased ei kasuta peielauas nuge ega kahvleid. Armeenlastel ei ole lihasöömise keeld nii range, matuselaual on lihaga kapsarullid. Luteri usku rahvastel pidi aga vanasti just matusteks mõne looma veristama ja lihatoite valmistama. Asunduste armeenlastel peab aga matuselaual kindlasti värske praetud kala olema, sest «see headus läheb kõikse rutem temani (lahkununi), nagu jõe vool» (EA 207, 375, 378, 379). Naabrite eeskujul pakutakse Estonias matustel ka magusaid praetud makarone.⁸³ Jookidest on tänapäeval lisandunud mineraalvesi ja limonaad.

Söögi valmistajateks olid külas tavaliselt ühed ja samad naised, harvem mehed.

Peietega matused lõpevad.

Väljarändajad viisid möödunud sajandi lõpukümnendel Eestist kaasa piirkondliku eripäraga kultuuritraditsioonid. Kombestiku areng kulges asundustes esialgu rahvausundiliste kujutelmade ununemise ja tänapäevaste arusaamadega asendumise ning vanade tavade kadumise suunas. Samal ajal toimus tõenäoliselt eri päritolu väljarändajate kombestiku ühtlustumine oma küla piires.⁸⁴ Siiski mäletatakse tänini mitmesuguseid uskumusi, muuhulgas ka selliseid, mida Eestist pole üles märgitud või mille kohta leidub üksikuid teateid, nende kodumaises päritolus pole aga põhjust kahelda. Alalhoidlikuma kombestikuga võõrrahvusest asunikkonna kujunemise tulemusel hakkasid mitmed eestlastel ununenud või ununemas olnud tavad taas elustuma, kusjuures sageli võib neid kombeid pidada kultuurilaenudeks. Puhtakujulisi kultuurilaene esineb harvem, kõige rohkem võib neid täheldada Estonia külas, kõige vähem aga Sulevis. Vahel ei selgugi, kas tegu on vana kombe säilimisega või selle uuesti ülevõtmisega naabritelt.

Segaperedes ja naabrite matustel puutuvad eestlased kokku mitmete kommetega, mida tunti vanasti Eestiski, mis aga nüüdseks on ammu ununenud (näiteks surnu eksitamine, rahakogumine). Ometi suhtuvad eestlased ja kaukaaslased üksteise kombestikku sageli halvustavalt. Naabrite mittemõistmist süvendab luteri ja kreeka-katoliku kultuuri erinevus. Halvustav hoiak iseloomustab eelkõige vanemaid inimesi, kelle puhul on valdav ironiline suhtumine kõigisse naabrite tavadesse. Sallivamad on noored, kes segabiellu astudes nende kommete otsese mõju alla satuvad. Nooremate inimeste segaperede kaudu tavade ülevõtmine enamasti toimubki.

Küsitletute nimekiri

- 1 Anette Angelstok, s. 1901
- 2 Elviina Jakobson, s. 1910, oli abielus eestlase ja türklasega
- 3 Maria Jastreb, s. 1903
- 4 Liide Kinaš, s. 1905, abielus moldaavlasega
- 5 Leida Kovalenko, s. 1913, oli abielus venelasega
- 6 Liisi Kuldkepp, s. 1912
- 7 Klaara Kuutman, s. 1910
- 8 Alma Leks, s. 1903, pärit Sulevist
- 9 Leena Mustkivi, s. 1894
- 10 Liide Puusta, s. 1910, pärit Salmest
- 11 Maimo Pärnamägi, s. 1906
- 12 Lilli Reisman, s. 1920
- 13 Jelena Rjabitš, s. 1914, oli abielus venelasega
- 14 Alma Rootsi, pärit Siberist
- 15 Renate Sahkar, s. 1923
- 16 Ellen Tint
- 17 Elviina Toomason, s. 1900, pärit Punaselt Lagedalt
- 18 Maria Truumann, s. 1904
- 19 Joanna Tšerjagina, s. 1904
- 20 Miina Vahter, s. 1884
- 21 Leontine Veisman, s. 1928
- 22 Mahta Vuurman, s. 1901, pärit Sulevist.

- 1 Võime, L. Eesti asustuse kujunemine Abhaasias (Salme ja Sulevi eesti asundused) XIX sajandi 80-ndail aastail // Ajaloolaseid töid. ÜTÜ ajalooringi kogumik. Tartu, 1974. Lk. 120–121; Võime, L. Tee uude ellu. Eesti asunduste ajaloost Kaukaasia Musta mere rannikul XIX sajandi teisest poolest kuni 1929. Tln., 1980. Lk. 16–18, 21, 22.
- 2 KM RO RKM II 199, 88, 89; EA 126, 73, 74, 76; KV 362, 160, 193.
- 3 Похозяйственная книга № 4–9 Леселидзеского сельского совета народных депутатов на 1983, 1984, 1985 г; Похозяйственная книга № 9–12 Владимировского сельского совета на 1983, 1984, 1985 г.
- 4 Paulson, I. Vana eesti rahvausk. Stockholm, 1966. Lk. 180.

- 5 Mõju avaldab ka külade asustuslaad, näiteks Sulevis elavad eestlased kaukaaslastest eraldi külaosas, mujal, eriti aga Estonias, elatakse läbisegi teiste rahvastega. Küsimus vajaks lähemat uurimist.
- 6 Loorits, O. Eesti rahvausundi maailmavaade. Tartu, 1932. Lk. 14; Сурхаско Ю. Ю. Семейные обряды и верование карел. Конец 19 – начало 20 в. Л., 1985. С. 53.
- 7 Raadla, A. Küsimusi matusekommetest // Eesti Rahvaluule Arhiivi väljaanne. Tartu, 1940.
- 8 EA 203, 1–273; EA 207, 181–394; EA p 744.
- 9 Manninen, I. Setude matusekommetest // Eesti Keel III. Tartu, 1924. Lk. 14.
- 10 EA 126, 123.
- 11 Grusiinlastel peeti halvimaks esmaspäeva, järgmisena kolmapäeva, vt. Машурко М. Изъ области народной фантазій и быта Тифлисской и Кутаисской губ. // Сборникъ материалов для описания местностей и племень Кавказа. Вып. 18. Тифлисъ, 1894. С. 274.
- 12 Mikkor, M. Inimese surmaga seotud tavad kaukaasia-eestlastel // Diplomitöö TÜ lähiajaloo kateedris. Tartu, 1988. Lk. 44.
- 13 Nii toimiti juba möödunud sajandi lõpul, vt. Мамаладзе Г. Народные обычаи и поверья гурійцев. Въ двухъ частяхъ // Сборникъ материалов для описания местностей и племень Кавказа. Вып. 17. Тифлисъ, 1893. С. 83, 85; Сагарадзе М. Обычаи и верование въ Имеретій // Сборникъ материалов для описания местностей и племень Кавказа. Вып. 26. Тифлисъ, 1899. С. 17.
- 14 EA 207, 366.
- 15 kreek < kreeklane
- 16 Varem viidi nii Eestis kui Gruusias raha asemel toiduaineid. Raha hakkas toiduaineid asendama möödunud sajandi lõpul, vt. Мамаладзе Г. Ук. соч. С. 82; Сагарадзе М. Ук. соч. С. 17.
- 17 Reiman, H. Eestlaste matusekombed // Eesti kultura IV. Jurjev, 1915. Lk. 147; Raadla, A. Eesti matusekommete ülevaade. I / Seminaritöö Eesti TA Fr. R. Kreutzwaldi nim. Kirjandusmuuseumi rahvaluule osakonnas. Tartu, 1939. Lk. 30; Lang, M. Endisaegsed matusekombed Ida-Eestis / Diplomitöö TÜ lähiajaloo kateedris. Tartu, 1981. Lk. 38.
- 18 EA 126, 124.
- 19 vihik < sks Heft
- 20 tomatid < vene помидоры
- 21 peremees < vene хозяин
- 22 Sõna «peied» Kaukaasia eestlased üldiselt ei tunne.
- 23 Moora, A. Tavandi- ja peotoitudest Eesti külas // EM Ar. 29. kd. Tln., 1976. Lk. 87; Lang, M. *Op. cit.* Lk. 50–51; Salumäe, Õ. Matmiskombed Saaremaal XIX sajandi II poolel – XX sajandil / Diplomitöö TÜ lähiajaloo kateedris. Tartu, 1987. Lk. 54.
- 24 Salumäe, Õ. *Op. cit.* Lk. 54.
- 25 Сагарадзе М. Ук. соч. С. 17.

- 26 Nenola, A. Miessydäminen nainen. Naisnäkökulmia kulttuuriin // Tiedolipas 102. Helsinki, 1986. S. 121; Rimpiläinen, O. Läntisen perinteen mukainen hautauskäytäntö Suomessa ennen Isoavihaa // Suomen Kirkkohistoriallisen Seuran Toimituksia 84. Helsinki, 1971. S. 30, 123, 187, 189, 190, 233, 236, 265.
- 27 L. Võime on ennatlikult kirjutanud 1924. a. kohta, et «asunikud olid omaks võtnud ilmalikud kombetalitused», vt. Võime, L. *Op. cit.* 1980. Lk. 142.
- 28 EA 126, 124.
- 29 Kirjeldatud leinaavalduste kohta vt. Oinas, F. J. Meeleheite käed // Kalevipoeg kütkeis. Toronto, 1979. Lk. 169–180; Nenola, A. *Op. cit.* Lk. 120–121, 162, 163.
- 30 Мамаладзе Г. Ук. соч. С. 81, 82; Сагарадзе М. Ук. соч. С. 18; Машурко М. Ук. соч. С. 342.
- 31 Tegemist on mõlemapoolse «välisrühma suhenguga», mil ei mõisteta naabrite tavasid ning suhtutakse neisse halvustavalt. Oinas, F. J. Naabrid ja võõrad keeles ning rahvaluules // Kalevipoeg kütkeis. Toronto, 1979. Lk. 97–116.
- 32 Vt. nt. Lukkarinen, J. Inkeriläisten vainajainpalveluksesta // Suomalais-ugrilaisen Seuran Toimituksia XXXV, 7. 1914. S. 2.
- 33 Ka pruudi väljakandmisel peavad tal jalad ees olema, et noorpaar ei läheks lahku ja pruut vanematekoju tagasi ei pöörduks (Salme 21).
- 34 Reiman, H. *Op. cit.* Lk. 149; Salumäe, O. *Op. cit.* Lk. 58.
- 35 Näiteks karjalastel lasti puusärk küll kolm korda lävepakule, selle puutumist vastu uksepiita aga välditi, vt. Kemppinen, J. Haudantakainen elämä karjalaisen muinaisuskon ja vertailevan uskontotieteen valossa. Helsinki, 1967. S. 36.
- 36 Eestis soovitati surnu pesemise seebiga pesta riiaka mehe särke. H II 57, 536 (31) Järva-Jaani.
- 37 Üks grusiinlasest küsitletu väitis vastupidist. Grusiinlastest asunike seas on kolm eri gruppi: megrelid, svanid ja teistest Gruusia piirkondadest pärit elanikud. Neist kahel esimesel on tunduvalt konservatiivsem kombestik. Mõnel pool Gruusias olid varasemal ajal puusärgi kandjateks just sugulased, Мамаладзе Г. Ук. соч. С. 83.
- 38 ERM 166, 13 (44) Reigi.
- 39 Raadla, A. *Op. cit.* Lk. 68.
- 40 Viluoja, E. Surma kujutelmast eesti rahvauskumustes. Kodukäija tõrje / Diplomitöö TÜ kirjanduse ja rahvaluule kateedris. Tartu, 1971. Lk. 27.
- 41 Allik, E. Eesti surmaended / Diplomitöö TÜ kirjanduse ja rahvaluule kateedris. Tartu, 1970. Lk. 94.
- 42 EA 203, 187.
- 43 Holmberg, U. Tsheremissien uskonto // Suomensuvun uskonnot V. Porvoo, 1914. S. 16; Haavamäe, A. Valtjalaisia kuolemaan ja hautamisen liittyviä tapoja ja uskomuksia // Virittäjä. 1934. S. 442.

- 44 Raadla, A. *Op. cit.* Lk. 65; Allik, E. *Op. cit.* Lk. 95; Lang, M. *Op. cit.* Lk. 60.
- 45 Allik, E. *Op. cit.* Lk. 96.
- 46 õnnetus < vene несчастие
- 47 Raadla, A. *Op. cit.* Lk. 47; Salumäe, Õ. *Op. cit.* Lk. 10.
- 48 Salumäe, Õ. *Op. cit.* Lk. 65; Väisänen, A. O. Syntymä, lapsuus ja kuolema. Setukaisten tapoja ja uskomuksia // Kalevalaseuran Vuosikirja IV. 1924. S. 216.
- 49 Waronen, M. Wainajain palvelus muinaisilla suomalaisilla. Helsinki, 1898. S. 93; Vuorela, T. Suomalainen kansankulttuuri. Porvoo–Helsinki–Juva, 1977. S. 624; Konkka, U. Ikuinen ikävä karjalaiset riiti-itkut. Helsinki, 1985. S. 58.
- 50 Reiman, H. *Op. cit.* Lk. 149, 150.
- 51 EA 203, 185–186.
- 52 Eisen, M. J. Kodukäijad. Katse nende loomu seletuseks ja 40 juttu surnute hingede ilmumisest. Narva, 1897. Lk. 48; Eisen, M. J. Eesti uuem mütoлогия. Tartu, 1920. Lk. 165; Viluoja, E. *Op. cit.* Lk. 83.
- 53 Salumäe, Õ. *Op. cit.* Lk. 77, 78.
- 54 Allik, E. *Op. cit.* Lk. 97, 98; Lang, M. *Op. cit.* Lk. 66.
- 55 seadus < vene закон
- 56 AM F 284 N. 1. S. 4. L 34 p. 35; EA 126, 124; KV 362, 206.
- 57 EA 203, 186.
- 58 EA 203, 48, 186.
- 59 ERM 165, 22/3 (70) Jöelähtme; AES Kadrina 1932; RKM II 82, 585 (65) Torma.
- 60 Selirand, J. Eestlaste matmiskombed varafeodaalsete suhete tärkamise perioodil (11.–13. sajand). Tln., 1974. Lk. 79, 80.
- 61 Строгалыщикова З. И. Погребальная обрядность вепсов // Этнокультурные процессы в Карелии. Петрозаводск, 1986. С. 65–85.
- 62 Autori välitööd 1989. a. Mordva ANSV-s Dubjonki rajoonis Povodimovo külas.
- 63 Rimpiläinen, O. *Op. cit.* Lk. 91, 92, 101, 119, 144, 221.
- 64 E 83 576 (17) Tori; RKM II 2, 97 (63) Kihelkonna; RKM II 9, 264(10) Märjamaa.
- 65 Rimpiläinen, O. *Op. cit.* Lk. 92.
- 66 H III 11(60) Rõuge; H II 49, 1003 (89) Kolga-Jaani; H II 30, 871 (72) Rõngu; RKM II 6, 114/5 (3) Kaarma ja Sõrve.
- 67 Eisen, M. J. *Op. cit.* 1897. Lk. 26; Reiman, H. *Op. cit.* Lk. 158, 160; Eisen, M. J. Eesti mütoлогия I. Tartu, 1919. Lk. 42; Loorits, O. *Op. cit.* 1932. Lk. 104; Raadla, A. *Op. cit.* Lk. 72; Loorits, O. Grundzüge des estnischen Volksglaubens I. Lund, 1949. Lk. 84.
- 68 Kallas, O. Lutsi maarahvas. Helsinki, 1894. Lk. 71.
- 69 EA 203, 215, 216, 187, 166–167, 227, 216.
- 70 EA 203, 187.

- 71 EA 203, 166–167.
- 72 EA 203, 216.
- 73 Eestis on see vene-õigeusuliste komme, näiteks pakuti kutjad setudel // Manninen, I. *Op. cit.* Lk. 17; Moora, A. *Op. cit.* Lk. 81, 87.
- 74 rosinad < vene изюм
- 75 Vt. ka RKM II 318, 4.
- 76 Lang, M. *Op. cit.* Lk. 69; Moora, A. *Op. cit.* Lk. 87; Salumäe, Õ. *Op. cit.* Lk. 81, 82.
- 77 Loorits, O. Die Geburt und der Tod in der livischen Volksüberlieferung. Tartu, 1932. Lk. 197.
- 78 RKM II 121, 252/3 (14) Väike-Maarja.
- 79 hartšoo — loomaliha ja tangude või riisiga kapsasupp, millele on lisatud praetud tomatit ja pipart.
- 80 Moora, A. *Op. cit.* Lk. 87; Lang, M. *Op. cit.* Lk. 75.
- 81 EA p 744.
- 82 Joodi nii omatehtud viina (*kihka* e. *tšatša*) kui ka riigiviina (*vodka*). Viinaks nimetati omatehtud viinamarjaveini (*viin* e. *marjaviin*), vt. Vilbaste, G. Kaukaasia-eestlaste keelest ja rahvaluulest // Emakeele Seltsi Aastaraamat VI. Tln., 1960. Lk. 121–131.
- 83 Matusetoitude kohta vt. ka EA 126, 123.
- 84 Samuti ühtlustus eri päritolu asunike keel, vt. Vilbaste, G. *Op. cit.* Lk. 123; Vääri, E. Kaukaasia eestlaste keelest // Keel ja Kirjandus. 1960. Nr. 7. Lk. 425, 428.

Foto 1. Matused Ülem-Lindas. 1931. a. Fk 2112:419.

Foto 2. Mihkel Puumani matused Sulevis. 1940. aastate algus. Fk 2112:53.

Foto 3. Matused Sulevis. 1950. aastate keskpaik. Fk 2212:95.

Foto 4. Mathilde Reinholdi matused Sulevis. 1970. aastate teine pool. Fk 2112:98.

Foto 5. Matused Alam-Lindas. Kodunt lahkumine. 1957. a. Fk 2196:173.

Foto 6. Matuserong teel surnuaeda. 1960. aastate keskpaik Sulevis. Fk 2112:64.

Foto 7. Mathilde Reinholdi matused Sulevis. Matuserong teel surnuaeda. 1970. aastate teine pool. Fk 2112:100.

Foto 8. Komnoore Aneta Toomassoni matused Sulevis. 1946. a. Fk 2112:55.

Foto 9. Joel Angelstoki matused Sulevis. 1976. a. Fk 2112:73.

Foto 10. Mathilde Reinholdi matused Sulevis. Puusärgi naelutamine. 1970. aastate teine pool. Fk 2112:106.

Foto 11. Mathilde Reinholdi matused Sulevis. Puusärgi haudalaskmine 1970. aastate teine pool. Fk 2112:107.

FUNERAL CUSTOMS OF THE CAUCASIAN ESTONIANS

M. Mikkor

Summary

The villages under discussion — Estonia, Salme, Sulev and Punane Lageda — were founded in the 1880s by Estonians who had come from settlements in Estonia and other parts of Russia, bringing with them their characteristic local traditions.

Up to the period 1940–1950 the development of customary practices displayed a trend towards the gradual disappearance of old customs and abandonment of popular beliefs and their replacement by modern conceptions. Simultaneously the customs and conventions of settlers of different origin became merged and unified within the bounds of the same villages.

In the period 1940–1950 new settlers of Georgian and Armenian origin arrived. They were holding more tenaciously to their old customs. Under the influence of their neighbours the Estonian settlers began reviving their own already forgotten or vanishing rituals as well. Sometimes the settlers began to regard these revived customs as cultural loans. As funeral rites are generally international in character, it is not always easy to establish whether we have to do with a neighbouring influence or with the preservation of one's old custom.

In comparing various settlements we can first of all observe a difference in the rate of development of customs and conventions. While it seems that in the village of Sulev the old customs are sinking into oblivion, the village of Estonia is taking over customs from their newly arrived neighbours. In case of other settlements the picture is more obscure.

ÜBER DIE BESTATTUNGSBRÄUCHE DER KAUKASIEN-ESTEN

M. Mikkor

Zusammenfassung

Die Dörfer Estonia, Salme, Sulev und Punase Lageda, die hier betrachtet werden, wurden in den 80er Jahren des vergangenen Jahrhunderts von den aus Estland und aus anderen Siedlungen Rußlands stammenden Esten, die auch ihre Kulturtraditionen mit gewissen regionalen Eigenarten mitgebracht haben, gegründet.

Bis zu den 1940–50er Jahren ist die Entwicklung des Brauchtums in die Richtung des Vergessens der volkstümlichen religiösen Überzeugungen, deren Ersetzung durch neuzeitliches Verständnis und des Verschwindens von alten Bräuchen verlaufen. Zur gleichen Zeit hat die Vereinheitlichung des Brauchtums der Ansiedler von unterschiedlicher Herkunft im Rahmen eines Dorfes stattgefunden.

In den 1940–50er Jahren ist den Esten eine große Anzahl Ansiedler aus Grusien und Armenien hinzugekommen, bei denen das Brauchtum besser aufbewahrt worden war. Viele Bräuche, die Esten schon fast vergessen hatten oder die völlig in Vergessenheit geraten waren, wurden unter dem Einfluß der Nachbarn allmählich wieder lebendig. Dabei halten die Ansiedler selbst sie für Kulturentlehnungen. Da die Bestattungsbräuche aber im allgemeinen von internationalem Charakter sind, stellt es sich gar nicht immer heraus, ob es sich um die Beeinflussungen der Nachbarn oder um die Bewahrung ihrer eigenen alten Bräuche handelt.

Wenn wir verschiedene Siedlungen vergleichen, können wir vor allem Unterschiede im Entwicklungstempo des Brauchtums beobachten. Wenn das Dorf Sulev im Stadium des Vergessens der alten Bräuche zu sein scheint, dann ist im Dorf Estonia das Überehmen der Bräuche von den Nachbarn überwiegend. Betreffs anderer Siedlungen ist das Bild unklarer.

ОБЫЧАИ СВЯЗАННЫЕ СО СМЕРТЬЮ ЧЕЛОВЕКА У КАВКАЗСКИХ ЭСТОНЦЕВ

М. Миккор

Резюме

Рассмотренные поселения Эстония, Сальме, Сулев и Пунасе Лагеда были основаны в 80-е годы прошлого столетия переселенцами из Эстонии и эстонцами из других мест России, которые принесли с собой определенный уровень культуры.

До 1940-50-х годов развитие обрядности происходило в сторону забывания народных верований, замены современными представлениями и утратой старых обычаев.

В то же самое время происходило обобщение обычаев разных переселенцев в пределах своего села.

В 40-50-х годах к эстонцам добавилось многочисленное население грузин и армян со своей более консервативной обрядностью. Забытые или забываемые многими эстонцами обычаи стали под влиянием соседей вновь восстанавливаться, причем сами эстонцы считают их перенятыми у соседних народов. Так как обряды похорон часто обладают общими для всех народов чертами, то не всегда можно выяснить, являются ли они перенятыми у другого народа или же сохранившимися собственными обрядами.

При сравнении разных поселений заметны прежде всего различия в темпе развития. Если Сулев кажется находящимся на стадии забывания старых обычаев, то в Эстонии преобладает перенимание обычаев соседей. Относительно других поселений картина не ясная.